Simon Gregorčič — pesnik najplemenitejšega domoljubja.

(Na slavnostnem večeru Gregorčičevem v „Narodnem domu“ v Novem mestu dne 2. vel. travna l. 1908. predaval prof. **Davorin Majcen.***)

Čestita gospôda!

Eden izmed veselih pojavov v našem javnem življenju je brez dvoma običaj, da se širom naše slovenske domovine zbirajo vsi sloji našega naroda ob slavnostnih prilikah v imenu in duhu tega ali onega naših kulturnih prvakov, ki so s svojimi nesmrtnimi kulturnimi, znanstvenimi in umetniškimi deli proslavili narod, iz katerega so izšli, pred vsem naobraženim svetom. Te proslave velikih naših genijev nam svedočijo, da se naš narod zaveda svoje kulturne naloge. In s tem, da se slavi spomin onih mož, ki so bili narodu kulturni prvoboritelji, se slavi narod sam, saj so njegovi veliki duhovi, misleci in pesniki, znanstveniki in umetniki cvet, ki je pognal na najplemenitejših vejah narodovega debla.

Tudi danes smo prišli v to dvorano, da se spominjamo enega izmed najplemenitejših in najzaslužnejših sinov slovenske zemlje. Zbrali smo se tukaj v imenu Simona Gregorčiča, v njegovem duhu hočemo danes preživeti par kratkih trenotkov.

I.

In kakšen je duh njegovih nesmrtnih poezij, ki nas je združil danes tukaj, ki je družil zavedne Slovenke in Slovence že tolikrat o slavnostnih, posvečenosti in dušnega zanôsa polnih trenotkih? Kakšna je duša tega velikega pesnika, ki diha, toži in vzdihuje, se topi in raduje, upa in sluti, trepeče v boli in se vzdiguje samosilno v umetniškem vzletu po večnolepih spevih njegove muze? Zamislimo se nekoliko vanje, da mu spoznamo „glavo in srce“.

*) Ta govor, priobčen na tem mestu, je namenjen kot berivo v prvi vrsti slovenski srednješolski mladini. *D. M.*

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Ta pesnikova duša, iz katere so vzklile najlepše njegove pesmi, odseva najčistejše v vsi svoji čarokrasni lepoti in milobi iz njegovih domoljubnih spevov, prekipevajočih najžarnejšega, globokopristnega čuvstvovanja, prepolnih s splošno-človeškega stališča pretresljivih in zajedno umetniško očiščenih čuvstev ljubezni do svete rodne grude, do domače gore, reke, ravnine, do trpina, katerega žitje je neločljivo združeno s to zemljo, ki ga je rodila in ki ga sprejme nekoč v svoje brezčutno naročje, v katerem bo snival večni sen, kakor ga sniva pesnik „tam gori pri Sv. Lovrénci“ nad bistrimi, hitrobežnimi vali modrozelene Soče, pod sivim, tisočletnim gorskim orjakom Krnom . . . Kot nežen pastirček je vzljubil Gregorčič domača tla in ves čas svojega življenja je ostal zvest mladostnim svojim vzorom. Vez med njegovim notranjim, duševnim in srčnim življenjem in med domačo grudo je ostala trdna do konca njegovega najvišjim vzorom posvečenega življenja. In iz te trdne, nikdar niti za trenotek pretrgane vezi so prirastla v pesnikovo dušo ona elementarnočista in globoka domoljubna čuvstva, ki so našla svoj umetniški odmev v njegovih domoljubnih pesnih, v katerih je doseglo slovensko pesništvo domovinske ljubezni svoj umetniški višek. „Domovina! Ljubezen do domovine! Domoljubje! Narod!“ Kolikokrat zvené te v svojem jedru s svetostjo napolnjene besede iz nesvetih ust! Kolikokrat se slišijo kot oskrumba, blasfemija! Na mestu lepe podobe je karikatura, domoljubno besedo, polno globoke, plemenite vsebine, je pregnala plehka, iskrenemu srcu zoprna rodoljubarska fraza; kjer bi moral biti obraz, ustvarjen po naravi, po zakonih njene lepote, pravilnosti in soglasja, tam je ostudna krinka, za katero se skrivajo raznobojne nelepote in nesvetosti. Gregorčičeva domoljubna pesen pa je porojena iz njegove pesniško-domoljubne čiste duše, zato je ta pesen globoka, iskrena, zato je tako pristen, umetniško dovršen izraz najmogočnejšega čuvstva njegove duše, ljubezni do doma in roda. In tako so baš te rodoljubne pesmi glasen dokaz o puhlosti blaziranega kozmopolitizma, ki s ciničnim zasmehom zre na baje izpodbito stališče pravega, pristnega, iskrenega rodoljubja. To, kar s toliko silo privre iz umetniške duše velikega pevca in s toli vročim ognjem ogreva tisoče duš, to naj bi ne imelo utemeljenega obstanka v svetovnem vrvenju? In to samo radi tega ne, ker hočejo poedini blaziranci svoje duševne in srčne nedostatke prenesti na splošnost, pozabivši, da izjeme le potrjujejo pravilo, da abnormalni slučaji ne morejo spremeniti normalnega, naravnega življenskega toka. — Po čuvstvovanju in mišljenju je Gregorčiču soroden eden izmed zastopnikov naše leposlovne moderne, Ks. Meško. In ta pisatelj primerja Gregorčičeve pesmi Soči, katero je ovekovečil pesnik v eni svojih najlepših rodoljubnih pesmi: „In Soči,

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

ljubljenki njegovi, bi primerjal njegove pesmi; čistemu srčnemu izlivu krasnih, s tako vročo in koprnečo ljubeznijo ljubljenih planin čudovite izlive zdaj radostnega, še večkrat bolnega in trpečega, a vedno v svetem navdušenju kipečega, v najčistejšem ognju plamtečega in koprnečega velikega njegovega srca... Glej, lahke in preproste so kakor prve stopinje Soče; nežne, proseče kakor njeni valčki, ko se laskajo pestrim planinskim cvetkam ob bregovih; jasne in vesele kakor valovi Soče, noseči v doline dragemu znancu iz planin tople pozdrave dragih, ljubečih in ljubljenih; bajne kakor šepet in šelest valčkov v čudes polni, od boga z bogato obilnostjo blagoslovljeni kresni noči; nemirne in drhteče kakor valovi, bližajoči se globokemu slapu; zamolklo tožeče, od večne bridkosti, dušne tesnobe in lastne nemoči plakajoče kakor valovi, ko se prerivajo iztežka, s silo skozi tesno skalovje in se zaganjajo v silovitem, a nezmožnem naporu ob neomajne, nerazmakljive, nezrušljive pečine, ki hočejo zajeziti prirodni, od vekov v veke od usode ji določeni tok in v preozke, v pretrde, v neusmiljene spone vkleniti prosto hčer planin, nevajeno okov in suženjstva; nebeško lepe, kakor je nebeško lepo vodovje Soče baš v onih soteskah, da prime srce človekovo z neodoljivo silo in s komaj krotljivim hrepenenjem in se vtisne v dušo s tako močjo in tako globoko, da ne pozabi te krasote nikoli več; otožne in žalostne, kakor je otožno in žalostno vodovje Soče, počasi tekoče po širni ravnini, polno hrepenenja po ostavljenem prostem gorovju, polno boli in žalosti, ker teče skozi molčeče, a v svojem molku do neba po osveti vpijoče grobovje — ogromna solza plakajočega nad grobiščem, a še kot solza nebeško krasna; pretresljive, veličastne, vse zmagujoče in brez odpora, ker brezuspešen je odpor, noseče s seboj s silno močjo visokih svojih zvokov in še veličastnejših misli, kakor Soča, ki zbere

moč vseh vodá
z oblakov svojega neba,
in kar jih v njenih je planinah,
kar v cvetnih njenih jih ravninah,
ko vse te pridrvi na plan
in ko naraste v tok strašan...

Tako umeva pesnika pesnik!

Koliko neprecenljivih zakladov najglobokejšega in najplemitejšega notranjega življenja, čuvstvovanja in mišljenja, nam je ohranjenih za vse veke v Gregorčičevih poezijah! Ogromno notranje bogastvo človeškega duha in srca se zrcali v njegovih spevih, zloženih v čudovito krasnem, plemeniti vsebini njihovi do cela primernem, blagoglasnem, nežnem in silnem jeziku, čistem in priprostem in vendar popolnoma umetniškem.

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

V vsaki kitici, v vsakem verzu občudujemo umetniško soglasje med vsebino in obliko, med čuvstvi in mislimi in med izrazi, polnimi blagoglasja, polnozvočja, umetniške sile in milobe, krepkosti in lahkote. Zares, vsebinsko in formalno umetniško razkošje!

Da spoznamo zadostno, koliko različnih duševnih biserov nam je zapustil naš Gregorčič v svojih treh knjigah poezij, treba je, da jih ponovno čitamo in se poglobimo vanje v posebno primernih trenotkih življenja; kadar je v naši duši razpoloženje, ki je bistveno sorodno pesnikovemu v trenotku, ko je zasnoval v svoji duši to ali ono pesem, takrat se naslajamo najbolj ob njegovih proizvodih, takrat ga umevamo in mu lahko sledimo na njegovih umetniških potih. Tukaj Vas hočem, velecenjena gospôda, samo opozoriti na nekatere najlepše njegove pesmi, ki nam posebno jasno razodevajo njegovo veliko dušo. — Zlata zvezda sreče je migljala nad slovenskim rodom in razsvetljevala s svojim sijajem slovensko zemljo. A nekega usodnega dne se ta zvezda-voditeljica skrije za goro in pesnik z neizmernim rodoljubnim hrepenenjem pričakuje njenega zopetnega vzhoda:

Pridi, zvezda naša, pridi,
Jasne v nas upri oči,
Naj moj dom te zopet vidi,
Zlata zvezda srečnih dni!

Štiri kitice obsega ta pesmica, utrinek pesnikove velike duše, ki hrepeni le po sreči naroda.

„Mojo srčno kri škropite po planinskih solnčnih tleh," kliče pesnik Slovencem. In iz njegove srčne krvi zrastó „po doleh in po bregeh" „tisočere cvetke".

Deve zorne, dečki zali
Brali bodo rože té,
V kite bodo jih spravljáli,
Devali jih na srce.
In srce jim bo ogrelo
Cvetje, vzraslo iz krvi,
Da za rod in dom plamtelo
Bode jim do konca dni.

Na sveti večer gre dekletce pod goro k čudežnemu potoku in trepetajočega srca prisluškuje šumenju proročnih valčkov. Dekletce zorno išče srečo svojega srca. Tudi pesnik se nagne nad gladino čudežnih valčkov, a v njih šumenju ne išče svoje individualne sreče, ampak njegova rodoljubna duša koprneče praša:

Kdaj srečno moje bo domovje?
Rešitve njemu le še ni?

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Kaj mi razkrilo boš, valovje?
Nadja srce se in — boji!

Pretresljivo tragična je pesen „Na potujčeni zemlji“. Pesnika pripelja umetniški njegov polet v rajsko krasno pokrajino. In vendar njegovo srce se ne more radovati čarobne krasote te zemlje!

In vendar, rajska ti raván,
Ko náte potnik se oziram,
Moj duh temán je in mračán
In solze iz oči otiram. —
Naš bil nekdàj je ves ta raj,
Očetom našim domovina;
Tuj narod tod se širi zdaj,
Naš raj je tujcev zdaj lastnina.

Zgodovina je vršila po tej pokrajini s kruto roko svojo razlastilno nazovi-pravico in ta ravan je podobna dragocenemu pergamentu, popisanemu s „krasnimi pesnimi in modrimi reki,“ ki pa je prišel v roke tujcu, ki ni umel njegove modrosti:

On stara slova je izbrisal,
Ker njih modrosti ni umel,
Ter črte svoje je narisal. —
Tak list prostran si ti, ravan!
Naš ded tu pisal svoja dela,
Naš govor čul se prek poljan,
Tu pesem naša je živela.
A zdaj zatrt je tód naš glas,
In tuji krog zvené glasovi,
Tuj trg in grad, tuj ves je kras,
Oh naši so samo — grobovi!

Iz globoke boli pesnikove rodoljubne, čisto-plemenite duše so vzklili ti verzi, žalostne spomine iz naše nevesele preteklosti, iz naše zgodovine vzbujajo v domoljubnem srcu; glasen, umetniško vzvišen memento so vsem poklicanim čuvarjem naše narodne posesti, da z odločno, jekleno vztrajnostjo, z vestnim in neumornim delom, s požrtvovalnostjo in nesebičnostjo vsak na svojem mestu z združenimi močmi ohranijo in obvarujejo našemu rodu to, kar je še njegovega.

Vso svojo neizmerno ljubezen do slovenske svoje domovine je izlil pesnik v pesen „Domovini“. V globoko pretresljivih izrazih, prepolnih bolesti in tuge, se spominja njene bedne usode in ji kliče iz dna svoje velike, ljubeče duše:

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Ker ves te svet tepta z nogami,
Jaz ljubim tem srčneje te,
Jaz ljubim tem zvesteje te,
A ljubim te — s solzami!

In v pepelnični noči je pesnik-svečenik v velikanskem, čudokrasnem božjem hramu. Ogromne, pestre množice se zgrinjajo od vseh strani v svetišče in poklekajo pred žrtvenik, kjer jih svečenik pepeli.

Tu v bagru ino v svili vse
Nocoj košati se . . .
Več biserjev ko v dnu morja
Pred tabo se iskri,
In več ko zvezd je vrh neba
Tu jasnih je oči.
Tu gibki udje, vzorna rast,
Tu let in lica cvet,
Tu zemlje slast, bogastvo, čast . . .
O, ti presrečni svét!

In vsem, ki stopajo pred žrtvenik, mora zarisati pesnik-svečenik na njih čela smrtno znamenje:

Prah boste in pepel!

In ob koncu nabožnega čina vstopi v svetišče „siromakov rod“. In pesnik vzdihne:

Jaz pa spoznam trpinov trop,
Oh, bil je — narod moj!

In pesnik-svečenik odloži pepel, blagoslovi narod in mu klikne s proroškim glasom:

Le vstani, vborni narod moj,
Do danes v prah teptán,
Pepelni dan ni dan več tvoj,
Tvoj je — vstajenja dan!

Velik dokument plemenitega, globokega srca je ta pesen!

Iz istega globokega in čistega vira je potekla pesen o Soči. V bajno lepih verzih spremlja pesnik to planinsko hčerko narave od njenega rojstva pa daleč tja na jug, kjer prispê do svojega cilja. Vsa raznovrstna divna lepota njenih valov se zrcali v tem klasičnem slavospevu največji umetnici, naravi. In Sočino valovje v pesmi ni hladno, mrzlo; pesnik mu je vdihnil svojo dušo in valovje sočuvstvuje z narodom, ki biva ob njenih bregovih. Vroče pesnikovo srce ji naroča, da naj zbere vse svoje čudovite moči v velesilo, ki bo ščitila narod in njegovo zemljo pred „tujci“, naše „zemlje lačnimi“.

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Takrat se spomni, bistra Soča,
Kar gorko ti srce naroča:
Kar bode shranjenih vodá
V oblakih tvojega neba,
Kar vode v tvojih bo planinah,
Kar bode v cvetnih je ravninah,
Tačas prodrvi vse na dan,
Narasti, vzkipi v tok strašan!
Ne stiskaj v meje se bregov,
Srdita čez branove stopi,
Ter tujce, zemlje lačne, vtopi
Na dno razpenjenih valóv!

In tako se vrstijo Gregorčičevi domoljubni spevi drug za drugim, eden lepši in globokejši od drugega; vse pa veže njegovo veliko, čisto domoljubje v eno divno celoto, ki se po globokosti in umetniški čistosti in plemenitosti vsebine in po svoji dovršeni obliki, po prekrasnem našem slovenskem jeziku, smelo lahko primerja z največjimi umotvori te vrste v svetovnem slovstvu.

II.

V Gregorčičevih poezijah pa ni izraženo v dovršeni obliki samo pasivno čuvstvo ljubezni do domovine. Najnežnejši izmed naših pesnikov nas kliče tudi v krepkih, življenske sile in jeklene volje polnih búdnicah na delo za narod in njegovo blaginjo. Iz globokega čuvstva domovinske ljubezni se naj rodé tudi krepki čini, zavestna dejanja, ki nam ustvarijo in pripravijo to, kar gorko želimo v rodoljubnem srcu. Tako je pesnik tudi naš buditelj in učitelj! Ne samo čuvstvo, ne samo vzdihovanje in stokanje, ampak življenja, zdravega, veselega, če treba, tudi bojevitega, se nam hoče! Narod, ki bi samo jokal nad svojo preteklostjo in sedanjostjo, nad zgodovino, usodo in njeno krutostjo, bi bil v resnici smešna prikazen na našem planetu. Tudi vsak narod je v veliki meri kovač svoje sreče, svoje usode! Nekaj lepega so globoka čuvstva, izražena v umetnosti, poeziji, ki je cvet kulture. Veliki duhovi so oni redki posamezniki, katerih življenje je posvečeno umetnosti; celi narod se s ponosom ozira na te izvoljence, njihovi proizvodi so mu duševna naslada, osvežujejo njegove duševne moči, vzbujajo v njem visoke misli in globoka čuvstva. In tako se splošna prosveta širi in poglablja!

Ali življenje velike večine vsakega naroda zahteva neizprosno podrobno aktivnost, delo, ki se zdi čestokrat malenkostno, a je potrebno, ker pripravlja tla, iz katerih naj vzraste plemenito drevesce višje prosvete.

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

In naš pesnik je to za nas velevažno resnico izrazil v krepkih verzih, s katerimi kliče vsakega posameznega rojaka, zlasti pa tebe, slovenska mladina, na delo.

Ni praznik, predragi mi, naše življenje,
Življenje naj bode ti delaven dan!
Od zôra do mraka rosán in potán
Ti lajšaj in slajšaj človeško trpljenje!
Ne plaši se znoja, ne straši se boja,
Saj moško dejanje krepčuje moža,
A pokoj mu zdrave moči pokonča,
Dejanje ti ljubi, a boj se pokoja!
Dolžan ni samo, kar veléva mu stan,
Kar more, to mož je storiti dolžán!
Na delo tedaj, ker resnobni so dnovi,
A delo in trud ti nebo blagoslovi!

Ljudstvu, ki samo toži po izgubljenem raju in si hoče samo s prošnjami priboriti srečo, kliče pesnik ogorčeno:

Nespametno ljudstvo, čemu-li tvoj stok?
Na delo! Ne nosi mi križema rok!

Svojim slavilcem kliče v zahvalo bodrilne besede:

Za naroda slavo, korist in prosveto
Delujmo vsi skupaj z ljubeznijo vneto.
Donesi le kamen za zgradbo očine,
A raslo naprej na podlagi bo tej;
Pomogel si s tem ji k višavi, k lepoti,
In del tvoj ostane v poslopja celoti!
Na delo tedaj! . . . a do konca značajni,
Namenov poštenih, a bolj še dejanj,
U borbi za dom neustrašeni, vztrajni,
Do zadnjega diha trudeči se zanj . . .

In spominjajoč se svojega prijatelja, zaslužnega našega znanstvenika in leposlovca Erjavca, je spesnil zlate besede:

Saj pač dovolj ognjena
Ljubav do doma ni nobena,
Ki strastna ni!
A ne iz cenih besedî,
Iz del se javljaj žar strasti!

O Jurčiču poje v istem duhu:

Pomnik tvoj prvi tvoja dela,
Ki vek ne vniči jih nobén!

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Svoje rojake, gradeče si svoj dom, zedinjeno Slovenijo, podžiga takisto s klicem na delo:

Le vkup, le vkup kamnarji zdaj,
Na delo vsi zidarji zdaj . . .
Zdaj solze stran! Orodje v dlan!

Slovanske naše brate pa vzpodbuja z verzom:

Mi, bratje, pa z delom pripravljajmo zdaj
To silno slovansko mogočnost . . .

* * *

Zvest, plemenit sin svoje domovine je Simon Gregorčič; njegov duh bdi neprestano nad slovensko domovino in njenimi sinovi in hčerámi; njegova pesem nas spremlja od zibelke do groba; v sreči in nesreči, v razkošni radosti in v morečem obupu nam je ob strani, tolažeč nas in bodreč, z nami togujoč in se radujoč; opeva učenjaka, umetnika in preprostega sina naših planin; otroka, mladeniča-junaka, mladenko-nevesto, vrlega moža in krepostno ženo, zorno mladost in velo starost; razmišlja smelo in globoko o najtežjih, najzagonetnejših vprašanjih, v katera se pogreza vedno in vedno nemirni, po lepoti in resnici, po visokih ciljih in vzorih hrepeneči človeški duh; tolaži z ljubeznijo in sočutjem najbednejše, zatirane in izobčene iz človeške družbe in svari z ostro besedo krivičnike in zatiralce; hrepeni z bolestjo po mladostni sreči, po čistem veselju in neskaljenem srčnem miru brez zlih slutenj, brez dvomov, brez prevar, brez kesanja; rahli, nežni, ljubki in mehki so zvoki njegove lire, ko nam poje o najbolj skritih tajnostih človeškega srca; krepki in odločni, ko se stavi z jekleno voljo v bran viharjem življenja; bodrilni in vztrajni, polni vzvišene etike, ko nas vodi po življenja resnih, težkih potih; solnčnojasni in kipeči, ko se bori z mladeniško silo za uzore, življenja solnce; temni in mračni, ko nam z zamolklim glasom, s tiho resignacijo poje o življenja bedi in temi.

Gregorčičeva pesem ni samo vseslovenska, ampak tudi na tej trdni podlagi naše domače zemlje vsečloveška.

Knjiga o slovenski in splošno-človeški kulturi bo za vse veke ohranila na častnem mestu preprosto ime:

Simon Gregorčič.

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf